

“רבות מחשבות בלב איש” – לגלגוליה של עצת יתרו

עלילות יתרו מפוזרות הן במקרא, עובדה המעלה תהייה מצד עצמה, בנוסף לסתירות העולות מקריאה רצופה של הפרשיות שבהן הוזכר. שכן, אם שילח משה את חותנו (שמות י”ח, כז) היאך נדברו ביניהם מאוחר יותר (במדבר י’, כט)? וכבר נחלקו חכמים מתי הצטרף יתרו לעם ישראל (מכילתא, בתחילת פרשת יתרו; בבלי זבחים קטז ע”א), ובעקבותם הראשונים. סוגיה זו זכתה לעדנה מחודשת במאמרו של הרב יעקב מדן,¹ שדן בנוסף אף בסתירה בתיאור עצת יתרו בין המסופר בספר שמות (י”ח, יג-כז) לספר דברים (א’, יב-יח). בעוד שההתרשמות מספר שמות היא שיתרו מקדים תרופה למכה ומייעץ בטרם יכרע משה תחת הנטל, העולה מספר דברים הוא שמינוי שרי האלפים בא מיזמת משה לאחר שהבין כי טורח העם גדול מנשוא. תיאור זה מזכיר לנו את המסופר בספר במדבר (י”א, יד-כה), אך שם הלוא מונו שבעים זקנים, ולא שרי אלפים! אפשר שהפתרון טמון בעיון בסוגיה מקראית אחרת, ומתוכה נאיר באור חדש את סוגייתנו.

“למשפחותם לבית אבותם”

בפרשת המן, אנו מבחינים בהקבלה מעניינת לאכילת הפסח.² נאמר בה:

זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר צִוָּה ה' לְקַטֹּוּ מִמֶּנּוּ אִישׁ לְפִי אֶאְכְּלוּ עֹמֵר לְגִלְגָּלֹת מִסֵּפֶר נַפְשֵׁיכֶם אִישׁ לְאִשֶׁר בְּאֵהָלוֹ תִקְחוּ. וַיַּעֲשׂוּ כֵן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל... אִישׁ לְפִי אֶאְכְּלוּ לְקַטֹּוּ. וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֲלֵהֶם אִישׁ אֵל יוֹתֵר מִמֶּנּוּ עַד בֶּקֶר (שמות ט”ז, טז-טז).

ואף בקרבן פסח מצאנו:

וַיִּקְחוּ לָהֶם אִישׁ שֵׁה לְבַיִת אֲבֹת שֵׁה לְבַיִת... אִישׁ לְפִי אֶאְכְּלוּ תִכְסֹוּ עַל הַשֵּׁה... וְלֹא תוֹתִירוּ מִמֶּנּוּ עַד בֶּקֶר (שם י”ב, ג-י).

1. י' מדן, 'איפה ואיפה – עיון בפרשיות נודדי ישראל במדבר', מגדים יז, תשנ”ב, עמ' 78-86. המחבר גם סקר פתרונות קודמים לו בתלמודים ובדברי הראשונים, ואף הוא עצמו הודה כי גם הצעתו אינה מתיישבת עם רצף הפסוקים (שם, עמ' 84).
2. הקבלה זו מן המפורסמות היא, וכבר עמדו עליה רבים. ראה: מ”ד קאסוטו, פירוש על ספר שמות, ירושלים תש”ב, עמ' 136-137. וראה בהרחבה בדברי י' גרוסמן, 'המן וקרבת פסח', עלון שבות 153, תשנ”ט, עמ' 115-135, ובמיוחד עמ' 118-120 ובהערה 8.

למדנו, שעל המן חלו הלכות אכילת קודשים, ומן הדין כך, שהרי משולחן גבוה קא זכו. אך עלינו להיות ערים לעובדה הנשנית שוב ושוב, שהמסגרת שבה שורה שכינה על עם ישראל היא המסגרת המשפחתית. זו יחידת הבסיס להשראת שכינה ולאכילת הפסח והמן. בשלב זה טרם שמענו על ציווי כלשהו המתייחס לשבת. רושם זה נמשך אף במלחמת עמלק, שבה מצטווה יהושע "בחר לנו אנשים" (שמות י"ז, ט) ללא אפיון שבטי כלשהו, לעומת מלחמת מדיין שתרחש מאוחר יותר, ובה יקפיד הכתוב על "אלף למטה לכל מטות ישראל" (במדבר ל"א, ד). השבטים קיימים כעובדה דמוגרפית, אך טרם ניתן להם ערכם הראוי. כרגע הדגש הוא על עם אחד, כשבבסיסו – משפחות.

הקדשת הבכורות

הציווי הראשון להקדשת הבכורות ניתן ללא טעם, כגזרת מלך:

וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר. קַדֵּשׁ לִי כָל בְּכוֹר פֶּטֶר כָּל רֶחֶם בְּבִי יִשְׂרָאֵל בְּאֶדָם וּבְבִהֵמָה לִי הוּא (שמות י"ג, א-ב).

ורק בפרשה העוקבת אנו קוראים:

וְהָיָה כִּי יִבְאֵךְ ה' אֶל אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי... וְהִעֲבַרְתָּ כָּל פֶּטֶר רֶחֶם לָהּ... וְכָל פֶּטֶר חֲמֹר תִּפְדֶּה בְּשֶׁה... וְכָל בְּכוֹר אָדָם בְּבִנְיָד תִּפְדֶּה. וְהָיָה כִּי יִשְׁאַלְךָ בֶּנְךָ מָחָר לֵאמֹר מָה זֹאת וְאָמַרְתָּ אֵלָיו בְּחֶזֶק יָד הוֹצִיאָנוּ ה' מִמִּצְרַיִם מִבְּיַת עֲבָדִים. וַיְהִי כִּי הִקְשָׁה פְרָעָה לְשַׁלְּחָנוּ וַיַּהַרְג ה' כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּכֹר אָדָם וְעַד בְּכוֹר בְּהֵמָה עַל כֵּן אָנֹכִי זֹבֵחַ לָהּ כָּל פֶּטֶר רֶחֶם הַזְּכָרִים וְכָל בְּכוֹר בְּנֵי אִפְדָּה (שם, יא-טז).

פרשה זו עוסקת כבר בכניסה לארץ, ולראשונה אנו מתוודעים למצוות פדיון בכור אדם. וכיוון שנצטוונו בפדיון, נזקק הכתוב לטעם, שהרי אם אין לה' חפץ בבכורות עצמם, מדוע נדרש כופר בעדם? ועל שאלה זו עונה הכתוב בפרשייתנו, שפעולה זו יש בה זכר והודאה על הריגת בכורות מצרים.

אמנם מסתבר שהקדשת הבכור טעם נוסף יש בה, ואולי אף מרכזי יותר. כיוון שמוקד השראת השכינה הוא במשפחה הישראלית, מסתבר שמעגל עובדי המקדש, עובדי ה', יורחב לכל יחידה משפחתית, בדמות הבכורות. ואכן, חז"ל (זבחים קטו ע"ב) זיהו את עובדי הקודש כבכורות בפסוק הבא:

וַיִּכְתֹּב מֹשֶׁה אֶת כָּל דְּבָרֵי ה' וַיִּשְׁכֵּם בְּבֹקֶר וַיִּבְּרַח מִזֶּבֶח תַּחַת הַהָר וַיִּשְׁתִּים עֶשְׂרֵה מִצְבָּה לְשִׁנִּים עֶשֶׂר שְׁבֻטֵי יִשְׂרָאֵל. וַיִּשְׁלַח אֶת נְעָרֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל וַיַּעֲלוּ עֹלֹת וַיִּזְבְּחוּ זִבְחִים שְׁלָמִים לָהּ פְרִים (שם כ"ד, ד-ה).

ישנן מצבות לשבטים, אך נערים ללא אפיון שבטי כלשהו מקריבים על המזבח הבודד. המסגרת השבטית קיימת, אך אינה דומיננטית בהשראת שכינה. מה שגרם למפנה בעניין קידוש הבכורות הוא, כמובן, חטא העגל.

“ויאספו אליו כל בני לוי”

מעולם לא נימקה התורה במפורש את בחירת שבט לוי, או לחילופין את דחיית נערי ישראל, אך חז"ל והפרשנים תלו זאת בחטא העגל.³ מכל מקום ברור שדבר נפל בישראל עם מינוי שבט לוי. מעתה השבטיות תופסת את מקומה בהשראת שכינה. התורה תקדיש פרשיות שלמות לתיאור חניית העם לשבטיו מסביב למשכן ה' ומסעיהם לדגליהם, דבר שלא הוזכר קודם לכן. מאז כינונו של המשכן מצטווה העם לנוע ולנוח לשבטיו, מסביב למשכן ה'. אף את הארץ המובטחת יחלקו הם לפי שבטים, והשראת השכינה בארץ תלויה בכיבושה ובחלוקתה לשבטים, ורק אז "נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים" (ישעיהו ב', ב). אישוש למקומה של השבטיות בהשראת שכינה נמצא ממקור לא צפוי:

וַיֵּשֶׁא בַלֵּעַם אֶת עֵינָיו וַיֵּרָא אֶת יִשְׂרָאֵל שֹׁכֵן לְשִׁבְטָיו וְתָהִי עֲלֵיו רוּחַ אֱלֹהִים... מִה טָבוּ אֶהְלִיךְ יַעֲקֹב מִשְׁכַּנְתֶּיךָ יִשְׂרָאֵל (במדבר כ"ד, ב-ה).

לא ביארה התורה מה פשר הראייה של חניית השבטים, ומה תרומתה למהלך האירועים. לדעתנו, פרט זה ממשיך ומשתלב בשרשרת שהצגנו: השבטיות תופסת את מקומה בהשראת השכינה בישראל, איש איש לשבטיו.⁴ אפשר שהמהלך של מעבר מרכז הכובד מהמשפחה לשבט אינו תוצאה של חטא, אלא הוא מכוון מראש, כחלק משלבי התפתחותו של העם וביסוס מעמדו כעם. אך מכל מקום, לבסוף, השבט נהפך ליחידה הדומיננטית בעם. לאחר שסקרנו מהלך זה בדברי ימי ישראל, נשוב להבין את השפעתו על העניין שפתחנו בו.

“אספה לי שבעים איש מזקני ישראל”

נדודי העם במדבר רצופים תלונות, אך מכל תלונותיהם, רק באחת משה קורס:

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל ה' לָמָּה הִרְעִיתָ לְעַבְדְּךָ וְלָמָּה לֹא מִצַּתִּי חֵן בְּעֵינֶיךָ לְשׂוֹם אֶת מִשְׁאָל כָּל הָעָם הַזֶּה עָלַי... לֹא אוּכַל אֲנֹכִי לְבַדִּי לְשִׂאת אֶת כָּל הָעָם הַזֶּה כִּי כָבֵד מִמֶּנִּי. וְאִם כֹּכָה

3. עיין בהקשר זה: מ' סבתו, 'הכוהנים הלוויים ומעשה העגל', מגדים ב, תשמ"ו, עמ' 23-31. אמנם לדעת חלק מהמפרשים (רש"י, ספורנו, רמב"ן) נכתב הנימוק כמפורש, כשלאחר מעשה העגל מצווה משה את בני לוי "מלאו ידכם היום לה'..." (שמות ל"ב, כט). הלוויים מצטווים לנקום נקמת ה' בחוטאים, ונקמה זו תהיה חינוך ותחילת שירות הלוויים בקודש. אמנם הפסוק כשלעצמו אינו מכריח ביאור שכזה, ואכן ישנם מפרשים אחרים (רס"ג, אב"ע הקצר לשמות כ"ח, מא, ושם פירשו כך גם רמב"ן וספורנו!) שביארו פסוק זה כפשוטו בהקשרו, שזו חובת הלוויים בשעה זו, ובפעולה זו ישלימו את חובתם לה'. וכך נקטנו גם אנו בגוף הדברים.

4. כן מתבאר מדברי אור החיים: "שבאמצעות שנסדרו ישראל בדרך זה, כל שבט בפני עצמו – שכנה עליהם שכינה, ונעשו מרכבה לה, והוא מה שדקדק 'תהי עליו רוח אלהים'" (אור החיים לבמדבר כ"ד, ב, ד"ה וירא).

אֶת עֲשֵׂה לִי הֲרַגְנִי נָא הֲרַג אִם מְצֵאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ וְאֵל אֲרָאָה בְּרַעֲתִי
(במדבר י"א, יא-טו).

אמנם בהשקפה ראשונה לא נמצא הסבר במקרא לתגובה חריגה זו של משה, מלבד הביטוי היחידאי הבא:

וַיִּשְׁמַע מֹשֶׁה אֶת הָעָם בֹּכָה לְמִשְׁפַּחְתָּיו אִישׁ לְפֶתַח אָהְלוֹ וַיַּחַר אֵף ה' מְאֹד וַבְּעֵינֵי מֹשֶׁה
רָע (שם, י).

אם כן, המסגרות הריכוזיות, המתווכות בין משה לעם, קרסו. העם חזר ליחידת הבסיס. הוא אינו בוכה לשבטיו, אין כאן נציגים שיבהירו את רצונו, הוא בוכה למשפחותיו. אין איש בתוֹךְ, המשפחות מול משה, ומשה לא יכול לשאת זאת. לנגד עינינו מתאמתת נבואתו השחורה של יתרו: "נבל תבל גם אתה גם העם הזה אשר עמך כי כבד ממך הדבר לא תוכל עשהו לבדך" (שמות י"ח, יח). נבואת יתרו מתגשמת, אך בד בבד מופרכת גם טענתו! שהרי יתרו הקדים תרופה למניעת המכה, ומשה עשה כדבריו (שמות י"ט, כד-כו), ואף על פי כן משה נובל והעם עמו. נמצא, אם כן, שלא זירת המשפט מאיימת על משה, כאשר חזה יתרו, אלא זירת המנהיגות הדתית. משה אינו יכול לעמוד אל מול ערעור חוסן אמונתם של ישראל ברמה הבסיסית העממית, ואז הוא מתמוטט.

"והיית לנו לעינים"

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה לְחַבֵּב בֶּן רְעוּאֵל הַמִּדְיָנִי חֲתָן מֹשֶׁה נִסְעִים אֲנִיחֲנוּ... לָכֵה אֲתָנוּ... וַיֹּאמֶר אֵל
נָא תַעֲזֹב אֲתָנוּ כִּי עַל כֵּן יִדְעֶתָ חֲתָנִינוּ בַּמִּדְבָּר וְהֵייתָ לָנוּ לְעֵינִים
(במדבר י', כט-לא).

כבר ציינו בראש המאמר את המבוכה שיצרה פרשה זו בהקשרה הנוכחי. אמנם, על דרך הפשט, אין כאן קושיה. פעמים, מצאנו בתורה הפסקה ברצף הסיפור ומעבר לעניין אחר, וכשזה האחרון מסתיים, מקדימה התורה תזכורת לסיפור הקמאי שנקטע.⁵ אף כאן, התורה פנתה מסיקור ביקורו של יתרו, לתיאור מסע העם להר סיני לקבלת התורה (שמות י"ח, כו - י"ט, א) והמשיכה בתוצאות מתן תורה (חטא העגל, בניין המשכן, סדר העבודה בו, והצגת חוקי סיני, המסתיימים בפסוק המסיים את ספר ויקרא).

עתה, כשפונה העם מהר סיני (במדבר י', לג) מקדימה התורה את החוליה האחרונה ברצף שנקטע, שהיא פרדת משה מחותנו לאחר ביקורו, תוך הזכרת תרומתו של יתרו לניהול העם. הזכרה זו מתייחסת כנראה לעצתו, שעליה קראנו בפרק י"ח בשמות.

5. עיין לדוגמה רש"י שמות ו', כט.

“רבות מחשבות בלב איש” – לגלגוליה של עצת יתרו

עתה מובן לנו מדוע רואה התורה צורך לשמר את הרצף הסיפורי: הפרשיות של המתאווים וקרבות התאוה (במדבר י"א), הנן המשך הרצף הישיר מביקור יתרו ועצתו! פרשיות אלו מוכיחות כי יתרו טעה, כיוון שנבואתו השחורה התגשמה: למרות שנתקבלה עצתו, שבאה למנוע את התמוטטותו של משה, היא לא הצליחה למנוע זאת.

אם ניתוחנו נכון, עלינו להתמודד עם שאלה יסודית. יתרו צפה קריסה אפשרית של משה, והקדים תרופה למכה בדמות שופטים נוספים. על אף זאת, לא מנע הדבר את קריסת משה, אך הכישלון בא מכיוון לא צפוי, שיתרו לא צפה אותו. מדוע אפוא כשלה עצת יתרו? מה היה הפגם בה? נראה, שהתורה רומזת כי היה חיסרון בעצת יתרו, ושבעים הזקנים הם אכן התרופה הראויה ואלטרנטיבה ממשית לעצת יתרו.

“וצוך אלהים ויכלת עמד”

וַיְהִי מִמְּחֻרָת וַיֵּשֶׁב מֹשֶׁה לְשֹׁפֵט אֶת הָעָם... וַיֵּרָא חֲתָן מֹשֶׁה... וַיֹּאמֶר מָה הַדָּבָר הַזֶּה אֲשֶׁר אַתָּה עֹשֶׂה לָעָם... וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה לְחַתְּנוֹ כִּי יָבֵא אֵלַי הָעָם לְדַרְשׁ אֱלֹהִים. כִּי יִהְיֶה לָהֶם דָּבָר בָּא אֵלַי וְשֹׁפֵטִי בֵּין אִישׁ וּבֵין רֵעֵהוּ וְהוֹדַעְתִּי אֶת חֻקֵי הָאֱלֹהִים וְאֶת תּוֹרָתוֹ. וַיֹּאמֶר חֲתָן מֹשֶׁה אֵלָיו לֹא טוֹב הַדָּבָר אֲשֶׁר אַתָּה עֹשֶׂה... עֲתָה שָׁמַע בְּקִלִּי אֵינְיָצֵד וַיְהִי אֱלֹהִים עִמָּךְ הֲיִיה אִתָּה לָעַם מוֹל הָאֱלֹהִים וְהַבְּאֵת אִתָּה אֶת הַדְּבָרִים אֶל הָאֱלֹהִים. וְהִזְהַרְתָּ אֲתָהֶם אֶת הַחֻקִּים וְאֶת הַתּוֹרָה... וְאִתָּה תַּחֲזֶה מִכָּל הָעָם אֲנָשִׁי חֵיל יִרְאִי אֱלֹהִים... וְשֹׁפְטוּ אֶת הָעָם בְּכָל עֵת וְהָיָה כָּל הַדָּבָר הַגָּדֹל יָבִיאוּ אֵלַיךְ וְכָל הַדָּבָר הַקָּטָן יִשְׁפְּטוּ הֵם וְהָקַל מֵעֲלֶיךָ וְנִשְׂאוּ אִתָּךְ. אִם אֶת הַדָּבָר הַזֶּה תַּעֲשֶׂה וְצֻדְךָ אֱלֹהִים וְיִכְלַת עָמַד... (שמות י"ח, יג-כג).

שבע פעמים נזכר שם “אלהים” בפרשה זו, ודומה שיותר משהוא בא להעיד על מציאותו של אלוהים, הוא בא להבליט את חסרונו. כולם מדברים עליו, אך את דעת אלוהים עצמו לא שמענו. לדעת רש"י ורמב"ן משה נמלך בה'. אומר רמב"ן:

בעצה זו אמר לו 'צא המלך בגבורה', לשון רש"י. ור"א פירש 'שמע בקולי, וה' יהיה בעזרך, להצליחך בעצתי'. אבל למטה אמר 'אם את הדבר הזה תעשה, וצוך אלהים', שפירושו, אם תעשה את הדבר, וצוך אלוקים לעשותו, אז תוכל לעמוד, שתימלך בגבורה, ואין ספק שעשה כן (שם, יט).

אמנם רשב"ם פירש אף אמרה זו לא כציווי:⁶ “וצוך אלהים: כשיצווך אלהים לשפוטם. ויכלת עמד – על ידי מסייעך”. ברם, גם אם אכן ראה משה צורך להימלך בקב"ה, ולא ראה את עצת יתרו כמהלך טכני גרדא שאיננו זוקק אישור, התורה לא ציינה זאת במפורש, והקורא נשאר תחת הרושם שהיזמה באה מצד יתרו, והסכמת הקב"ה, אם ניתנה, הייתה לאחר מעשה ובאופן פסיבי.

6. ועיין עוד בפירוש דעת מקרא שפירש במספר אופנים בכיוון זה.

”ואצלתי מן הרוח אשר עליך”

יתרו מציע למשה:

וְשִׁפְטוּ אֶת הָעָם בְּכָל עֵת וְהָיָה כָּל הַדְּבָר הַגָּדֹל יִבְיֵאוּ אֵלֶיךָ וְכָל הַדְּבָר הַקָּטָן יִשְׁפְּטוּ הֵם
וְהִקְל מֵעֲלֶיךָ וְנִשְׂאוּ אִתְּךָ
(שמות י"ח, כב).

והקב"ה מציע למשה:

וְיִרְדְּתִי וְדַבַּרְתִּי עִמָּךְ שֶׁם וְאֶצְלֵתִי מִן הַרוּחַ אֲשֶׁר עָלֶיךָ וְשִׁמְתִי עֲלֵיהֶם וְנִשְׂאוּ אִתְּךָ
בְּמִשְׁאֵה הָעָם וְלֹא תִשָּׂא אִתָּהּ לְבַדְּךָ
(במדבר י"א, יז).

תפקיד השופטים בעצת יתרו ותפקיד שבעים הזקנים הוא זהה – "ונשאו אתך", אך לאמתו של דבר שתי תפיסות שונות מוצעות כאן למשה, ביחס למערכת המשפט וביחס להנהגה.

הדרישות לתפקיד שמעמיד יתרו הן דרישות מקצועיות ותכליתיות: "אנשי חיל יראי אלהים אנשי אמת שנאי בצע" (שמות י"ח, כא). תכונות אלה הכרחיות לשם הקמת מערכת משפט אמת להשגת חוק וסדר ושלוש בין איש לרעהו, על פי משפט התורה. משה משמש כפוסק עליון, באשר לו היכולת הבלעדית לברר את האמת האבסולוטית. הפנייה אל הקב"ה היא בתור אוצר הדעת ומקורה. משה 'איש הדת', ומשה 'איש הדעת'⁷ הם שני תפקידים שונים. אין קשר בין זהותו של משה כאיש הדת הבכיר בעם לבין תפקידו כשופט הבכיר בענייני חולין.

אך הקב"ה מעמיד חלופה אחרת לחלוטין. מערכת המשפט בישראל היא חלק מהשראת השכינה! האנשים הנדרשים למילוי התפקיד הם "זקני העם ושטריו". הערכאה העליונה מורכבת מאנשים שזכו לנבואה,⁸ הסמכתם למנהיגים נערכת סביב

7. ביטויים אלו לקוחים ממסתו הנודעת של הר"ד סולובייצ'יק זצ"ל 'איש ההלכה' (איש ההלכה – גלוי ונסתר, ירושלים תשנ"ב, עמ' 9-113). הביטויים שזורים לאורך יצירתו ובעיקר בתחילתה. בעזרתם מנסה הכותב לחדד את ההבדל בין הסתכלות דתית על מבנה העולם ומהלכו, לבין ניתוח אותן העובדות בידי אנשי החכמה החילונית. ומאחורי שתי דמויות אלו, מאירה דמותו של 'איש ההלכה' שהוא הדמות האידאלית. לענייננו, רצינו לחדד את הפער בין משה העומד בראש הפירמידה של אנשי הדת בעם, לבין משה, העומד בראש מערכת המשפט, המבוססת, לפי עצת יתרו, על חכמה אנושית המודרכת על ידי חוקי התורה. לפי עצת יתרו, אין שילוב בין התפקידים, ואך במקרה משה הוא הממלא את שניהם.

8. על אף שאסור להורות על פי נבואה (שבת קד ע"א ועוד; רמב"ם, הלכות יסודי התורה פ"ט ה"ד ובכסף משנה שם, ובספר המפתח שם, מהד' פרנקל), ניתן להשתמש בנבואה לשם בירור המציאות השנויה במחלוקת בין בעלי הדינים, ולאור בירור זה לפסוק את הדין לפי ההלכה המצויה בידינו (כך מסקנת הרבה אחרונים – עיין לדוגמה בתורה תמימה ויקרא כ"ז, לד, ואכמ"ל). ברם, עיקר כוונתנו אינה לומר שישפטו על פי נבואה, אלא להצביע על כך שמעמד הערכאה העליונה כנביאים, משקף את אופייה השונה של הרשות השופטת, ועיין בסוף דברינו, במשמעות קביעת מקום הסנהדרין הגדולה בבית המקדש.

“רבות מחשבות בלב איש” – לגלגוליה של עצת יתרו

אוהל מועד, ותפקידה לא רק להגיב לסכסוכים שנוצרו כבר, אלא אף להוות הנהגה אקטיבית יומיומית. הצורך במערכת המשפט של יתרו נובע מלמטה, מכוח העם הדורש פתרון לבעיותיו, ואף היזמה להקמתה באה מלמטה, מן האדם! אך הקב"ה מציע מערכת המושפעת ממנו, מהשראת שכינה מלמעלה, על כן הוא המכונן אותה. משה לא הציע ולא התווה אותה, הוא רק חש ש'כך זה לא יכול להימשך'. אפשר אף שלולא פנייתו של משה, ערכאה עליונה זו של שיפוט והנהגה הייתה מכוננת רק אחר מותו.⁹ אך מִשְׁפָּנָה משה, זו הדרך שמתווה הקב"ה לביזור סמכויותיו. הבדל זה בין מערכות המשפט חידד הר"ן בדרשותיו:

ידוע הוא, כי המין האנושי צריך לשופט שיפוט בין פרטיו, שאם לא כן איש את רעהו חיים בלענו... וישראל צריכים לזה כיתר האומות... ונבאר זה עוד... הרי ששנינו (סנהדרין מ ע"ב) מכירים אותו?... התריתם, וקיבל התראה? התיר עצמו למיתה? וכו' המית תוך כדי דיבור? וכו'. ואין ספק כי כל זה ראוי משפט צדק, כי למה יומת איש אם לא שיידע שהכניס עצמו בדבר שיש בו חיוב מיתה ועבר עליו... אבל אם לא ייענשו העוברים כי אם על זה הדרך, ייפסד הסידור המדיני לגמרי... ולכן ציוה השם יתברך לצורך יישובו של עולם... במינוי המלכות... והמלך הוא יכול לדון שלא בהתראה וכפי מה שיראה שהוא צריך לקיבוץ המדיני...

ואני מבאר עוד ואומר, שכמו שנתייחדה תורתנו מבין נימוסי האומות במצוות וחוקים, אין ענינם תיקון מדיני כלל, אבל הנמשך מהם הוא חול השפע האלוהי באומתנו... כעניין הקרבנות... כן משפטי התורה... וכאילו הם משותפים בין סיבת חול הענין ההוא באומתנו ותיקון עניין קיבוצנו... אבל השופטים והסנהדרין היה יכולתם לשפוט את העם במשפט אמיתי צודק בעצמו, שיימשך ממנו הידבק עניין האלוהי בנו, ישלם ממנו לגמרי סידור עניינו ההמוני או לא ישלם. ומפני זה אפשר שיימצא בקצת משפטי ודיני האומות מה שהוא יותר קרוב לתיקון הסידור המדיני, ממה שיימצא בקצת משפטי התורה, ואין אנו חסרים בזה דבר, כי כל מה שיחסר מהתיקון הנזכר היה משלימו המלך...¹⁰

יתרו בא מבחון, הוא ביקש לייסד מערכת משפט תורנית לסידור הקיבוץ המדיני, ולא שיער בעצמו קיום מערכת משפט שעניינה "חול השפע האלוהי".

“חכמים ונבנים וידעים לשבטיכם”

החוליה האחרונה היא מינוי השופטים, כתיאורו בראשית ספר דברים. וכאן טמון קושי: הקול קול משה, אך הידיים ידי יתרו... משה הוא היוזם את מינוי השופטים, להקלת העומס המוטל עליו, אך הפתרון למצוקתו בא בדמות עצת יתרו שקדמה זמן

9. מוסד שבעים הזקנים מוכר לנו במקרא, אך לא בתוכנו הנוכחי, אלא כמוסד ייצוגי גרדא.

10. דרשות הר"ן השלם, ירושלים תשס"ג, דרשה יא, עמ' תיב-תטז.

רב לכריעתו תחת הנטל. להבנת פרשה זו נגייס את כל שלמדנו, והפסיפס יושלם במלואו.

איכה אָשָׂא לְבַדִּי טְרַחְכֶם וּמִשְׁאַכֶם וְרִיבְכֶם. הָבוּ לָכֶם אַנְשִׁים חֲכָמִים וּנְבִנִים וַיְדַעִים לְשִׁבְטֵיכֶם וְאֲשִׁימֶם בְּרִאשֵׁיכֶם. וַתַּעֲנֵנוּ אֹתִי וַתֹּאמְרוּ טוֹב הַדְּבָר אֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ לַעֲשׂוֹת. וְאָקַח אֶת רִאשֵׁי שִׁבְטֵיכֶם אַנְשִׁים חֲכָמִים וַיְדַעִים וְאָתָּן אֹתָם רִאשִׁים עֲלֵיכֶם שְׂרֵי אֲלָפִים וְשְׂרֵי מֵאוֹת וְשְׂרֵי חֲמִשִּׁים וְשְׂרֵי עֶשְׂרֵת וְשְׂרֵי לְשִׁבְטֵיכֶם. וְאֶצְנֶה אֶת שְׁפָטֵיכֶם בְּעֵת הַהוּא לֵאמֹר שְׁמַע בֵּין אֲחֵיכֶם וּשְׁפָטֶתֶם צְדָק בֵּין אִישׁ וּבֵין אָחִיו וּבֵין גֵּרוֹ... לֹא תִגּוּרוּ מִפְּנֵי אִישׁ כִּי הַמִּשְׁפָּט לְאֱלֹהִים הוּא וְהַדְּבָר אֲשֶׁר יִקְשֶׁה מִכֶּם תִּקְרְבוּן אֵלַי וּשְׁמַעְתִּיו (דברים א', יב-יז).

לראשונה אנו מבחינים בשיוך שבטי לשופטים, כל שופט ושופט יישפט את שבטו. ממד זה לא היה קיים בעצת יתרו. שופטי יתרו היו פקידי משפט, מומחים מקצועיים... אך המודל המוצע כאן הוא שופט שהוא גם מנהיג, ולכן ראשי השבטים נבחרו לשפוט ולהנהיג, ואף הקריטריונים לבחירתם השתנו!¹¹

המניע לשינוי בתפיסה מבואר בסוף הפרשה: "כי המשפט לאלהים הוא". לא עוד "היה אתה לעם מול האלהים" (שמות י"ח, יט), אלא משפטם של שרי העשרות, אף הוא "מול האלהים", שכן אלוהים ניצב בעדת אל, ובקרב אלוהים ישפוט. יסוד המשפט נעוץ בהשראת השכינה, ועל כן מתבקש שדרוג מערכת המשפט ממערכת כלל ישראלית למערכת שבטית, שכן השכינה שורה כשהעם מתפקד לשבטיו, ורק אז יבוא העם הזה על מקומו בשלום.

מתבאר אפוא, שאמנם עצת יתרו התבצעה מיד עם הצעתה, אך לאחר מינוי שבעים הזקנים¹² רק צורתה החיצונית נשמרה, אולם חל בה שינוי תוכני מהותי, וזהו המסופר בתחילת ספר דברים.

נוכל לסכם זאת כך: יתרו הבחין בצורך לבזר את סמכויותיו של משה, ועל כן הגה את תכנית 'שרי האלפים, המאות והעשרות'. אכן, היטיב יתרו לעמוד על הבעיה

11. ראוי לעיין בהערתו המחכימה של נ' הלפגוט ('שרי האלפים ושבעים הזקנים', **מגדים** כ, תשנ"ג, עמ' 105-103). אף הוא עמד על השוני בקריטריונים לבחירת השופטים בין ספר שמות לספר דברים. לטענתו, התכונות שהוזכרו בספר דברים (חכמים, נבונים וידועים) הן תכונות הנקשרות והמסמנות את מציאותה של רוח ה' באדם, עיי"ש. טענה זו משתלבת היטב בדברינו, כי פרשת מינוי השופטים בדברים הנה הפניה לפרשת המינוי שסופרה בפרשת 'העלותך', ועניינה שינוי המהות הפנימית של מערכת השיפוט בישראל, כשילוב של השראת השכינה באמצעות המשפט, מעבר לתיקון החברתי. אף הרב י' מדן ('שלוש הערות', **מגדים** כ, תשנ"ג, עמ' 106), הודה לו בכך; אמנם שילב את דבריו בשיטתו שלו, השונה מדרכנו.

12. אמנם ביחס למוסד שבעים הזקנים לא התפרש בכתוב המפתח למינויים, אך אלו היו נביאים ועל כן נבחרו בידי ה' לדעת חז"ל, המפתח למינוי היה שבטי (עיין רש"י במדבר י"א, כו על פי הגמרא בסנהדרין יז ע"א), ואפשר שבכך רצו להשלים את התמונה שציירנו.

“רבות מחשבות בלב איש” – לגלגוליה של עצת יתרו

ועל הדרך לפתרונה, אך שגה ביישום פתרוננו, מתוך ראייה מוטעית של תפקיד המשפט בישראל. לכן עיצב הייררכיה שיפוטית, שתפקידה לפתור את הסכסוכים המתעוררים בחיי הפרטים בעם, ובכך מתמצה ייעודה.

אך מערכת זו קרסה, ובמקומה נבנתה **אותה מערכת**, הבנויה על ‘שרי עשרות ומאות ואלפים’, אך על בסיס שבטי, בשונה מהנהוג עד אותה העת. בראש מערכת זו עמד מוסד שבעים הזקנים ומשה בראשו. בדרך זו, הבהיר הקב”ה לעם, כי התפקיד המיועד למשפט בישראל אינו מסתכם בפתרון סכסוך זה או אחר, אלא בהתוויית הליכות נכונות, המסדירות את חיי העם בתוכו, כחלק מהשראת השכינה בתוכו. תפקיד מערכת המשפט לשפוט הוא אך חוליה במערכת השראת השכינה, הכוללת הוראת חוקים אמתיים, המתפרסים על כל שטחי החיים, בין אדם לעצמו, בינו לבין חברו, ובינו לבין קונו. אשר על כן, בסופו של דבר, נשמר עניין “ביזור הסמכויות” ושרי העשרות, אך עתה נושא עניין זה אופי ומשמעות שונה לגמרי.

“קבעוני לדורות”

ממשיך הר”ן בדרשה שציטטנו לעיל (עמ’ תיז-תיח):

ומפני זה היה ראש השופטים ומבחרם, עומד במקום אשר היה נראה בו השפע האלוהי, והוא עניין עמוד אנשי כנסת הגדולה בלשכת הגזית... ומזה הצד נמשך כל מה שאמרו רבותינו ז”ל (סנהדרין ז ע”א; שבת י ע”א) כל דין שדן דין אמת לאמיתו – ראוי שתשרה שכינה עליו... כאילו נעשה שותף לקב”ה במעשה בראשית... והשותפות הזו רומז למה שאמרנו, שכמו שבמעשה בראשית נראה שפע אלוהי בתחתונים, שמאיתו נתהוה כל שנתהוה, כן כל דין שדן דין אמת לאמיתו ממשיך השפע ההוא, ישלם מצד דינו לגמרי התיקון המדיני או לא ישלם...

ואף תיקון המשפט לשבטיו נקבע לדורות:

שִׁפְטִים וְשֹׁטְרִים תִּתֶן לָךְ בְּכָל שְׁעָרֶיךָ אֲשֶׁר ה’ אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ לְשִׁבְטֶיךָ וְשִׁפְטוּ אֶת הָעָם מִשְׁפָּט צָדֵק (דברים ט”ז, יח).

וביאר רמב”ן שם:

וטעם ‘לשבטיך’ מוסב על תתן לך, מלמד שמושיבים בית דין בכל שבט ושבט, ובכל עיר ועיר, לשון רש”י, וכן הוא במסכת סנהדרין (נו ע”ב), ולא ידעתי פירוש דבר זה, כי כיוון שמינינו בית דין בכל עיר ועיר, הרי בתי דינין רבים בכל שבט ושבט... וייתכן לפרש, שחייב הכתוב למנות בית דין על כל השבט, והוא ישפוט את כולם, ואחרי כן נמנה בית דין בכל עיר ועיר... ואע”פ שכולם שווים במנין, שהם כ”ג בדיני נפשות וג’ בדיני ממונות, אבל הגדולים שבהם בחכמה יתמנו על כל השבט... אבל בית דין השבט יכול לכופף כל אנשי שבטו לדון לפניו... כדרך שסנהדרי גדולה ממונה על כל

בתי דינים של ישראל, כך יהא בית דין אחד ממונה על כל שבט ושבט... והיא לשבט כגזרת סנהדרי גדולה על כל ישראל...¹³ וזה הבית דין הוא המוזכר במסכת הוריות...

מה שהתחיל בתור רעיון של אדם בודד, קרם עור וגידים בהסכמת משה, אלא שקרס לבסוף. אך הקב"ה קומם את העצה מהריסותיה, ובנה אותה תוך שהוא שומר על צורתה החיצונית אך נוסך בה משמעות אחרת לגמרי.

משמעותה הנכונה של השפיטה בישראל הונצחה גם לדורות, כפי שהצבענו. על אף השינוי הגדול שהתחולל בעצת יתרו, שומרת התורה על זיקה לשונית ועניינית, גם בספר דברים, לצורתה הקמאית של מערכת השפיטה, כאילו דבר לא אירע בינתיים.

בצורה זו מבקשת התורה להביע, שעל אף שגיאתו, המניע של יתרו היה חיובי, ו'הזכויות שמורות לו'. שכן הקב"ה מצפה מהאדם, שהוא בעצמו יפעל לשיפור העולם ולהתקדמותו האנושית. ואף אם טעה ביישום דרכו, ימשיך הקב"ה את פעולתו לטובה. "רבות מחשבות בלב איש – ועצת ה' היא תקום" (משלי י"ט, כא). אכן, בסופו של דבר, עצת ה' היא תקום, אך היא תקום מתוך המחשבות אשר בלב האיש!

13. ועיין עוד בנושאי כליו של הרמב"ם בתחילת הלכות סנהדרין שדנו בהשמטתו ערכאה שיפוטית זו.